

PANJAKENT DEVORIY SURATLARIDA SO'G'D MIFOLOGIYASI VA DINIY TASAVVURLAR IN'IKOSI

Zayniyeva A

Annotatsiya: *Mazkur tezisdagi VI–VIII asrlarda So'g'diyonaning diniy qarashlari va badiiy tafakkurini yorituvchi Panjakent devoriy suratlari tahlil qilinadi. Unda Nana va Veshparkar obrazlarining ikonografik xususiyatlari, Mihr bilan bog'liq tasvirlar, Siyovush rivoyatlari asosida talqin qilingan motam sahnasi hamda epik syujetlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, So'g'd san'atida mahalliy diniy an'analar va boshqa madaniy muhitlar ta'sirining namoyon bo'lishi muhokama qilinadi. Tasvirlarni talqin etishda arxeologik kontekst, ikonografik belgilar va ilmiy adabiyotlarni birgalikda hisobga olish zarurligi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *So'g'diyona, Panjakent, devoriy suratlar, ikonografiya, Nana, Veshparkar, Siyovush, diniy sinkretizm.*

Kirish. VI–VIII asrlarda So'g'diyona Markaziy Osiyoning muhim madaniy va savdo hududlaridan biri bo'lgan. Bu davrning diniy qarashlari va badiiy an'analarini o'rganishda arxeologik yodgorliklar, xususan, Panjakentdan topilgan devoriy suratlar alohida ahamiyatga ega. Ular ibodatxona va turar joylarning bezagi bo'lish bilan birga, diniy marosimlar, ilohlar tasviri hamda epik va mifologik syujetlar haqida ma'lumot beradi [1; 2]. Mazkur tezisning maqsadi Panjakent devoriy suratlarida aks etgan ayrim diniy obraz va syujetlarni ilmiy adabiyotlarda taklif qilingan talqinlar asosida ko'rib chiqishdir.

So'g'd panteoni va ikonografik xususiyatlar. Panjakent tasviriy san'atida mahalliy diniy an'analar hamda qo'shni madaniyatlar bilan aloqalar natijasida shakllangan obrazlar uchraydi. Tadqiqotchilar Nana ma'budasi va Veshparkar ilohining tasvirlarini nisbatan yaxshi o'rgangan bo'lsalar-da, ayrim tasvirlarning aniq mazmuni yuzasidan bahslar hanuz davom etmoqda [1; 2].

Nana. Panjakent san'atida Nana ko'pincha sher bilan bog'liq holda tasvirlangan; ayrim namunalarda u sher ustidagi taxtda o'tirgan holda ko'rinadi. Uning ikonografiyasida quyosh va oy ramzlari kabi atributlar ham muhokama qilingan. Biroq barcha tasvirlarni bir xil sxema asosida tavsiflash to'g'ri emas: saqlanish darajasi, tasvirning topilgan joyi va kompozitsiyadagi boshqa obrazlar har bir namuna bo'yicha alohida tekshirilishi kerak. Nana kultiga oid talqinlar Panjakentdagi diniy makon va marosimlar bilan bog'liq holda o'rganilgan [2; 3].

Veshparkar. Veshparkar odatda Eroniy diniy an'ana-dagi shamol yoki atmosfera bilan bog'liq iloh sifatida talqin qilinadi. Uning uch boshli tasviri va ayrim atributlari hind san'atidagi Shiva obrazining ikonografik xususiyatlariga o'xshatiladi. Bunday o'xshashlik So'g'd san'atida tashqi badiiy ta'sirlar mavjud bo'lganini muhokama qilishga asos beradi, biroq o'xshashlikning o'zi bevosita diniy qarz olish yoki aniq tarixiy aloqani yakka holda isbotlamaydi. Bu masala boshqa tasvirlar, tarixiy sharoit va qiyosiy materiallar bilan birgalikda baholanishi lozim [1; 4].

Mihr va boshqa ilohlar. So'g'd tasviriy san'atida Mihr/Mithra kabi Eroniy diniy an'analar bilan bog'liq obrazlar ham o'rganilgan. Shunga qaramay, har bir devoriy suratdagi shaxsni faqat umumiy belgilar asosida muayyan iloh nomi bilan aniqlash xavfli. Tasvirning atributlari, yozuvlar mavjudligi, topilma konteksti va ilgari surilgan ilmiy talqinlar birgalikda hisobga olinishi kerak [1; 4].

Motam sahnasi va mifologik syujetlar. Panjakentdagi II ibodatxona bilan bog'liq mashhur motam sahnasi uzoq vaqt Siyovush haqidagi rivoyatlar bilan izohlangan. Biroq bu talqin yagona emas: ilmiy adabiyotlarda sahnaning mazmuni, motam obyekti va uning marosimiy konteksti yuzasidan muqobil qarashlar ham bildirilgan. Shu sababli mazkur tasvirni shubhasiz ravishda "Siyovush motami" deb atash o'rniga, "Siyovush haqidagi rivoyatlar bilan bog'lab talqin qilingan motam sahnasi" tarzida ifodalash ilmiy jihatdan ehtiyotkorroqdir [3]. Ushbu misol devoriy suratlarni yozma rivoyatlar bilan qiyoslashda ikonografik va arxeologik dalillarni birgalikda tekshirish zarurligini ko'rsatadi.

Panjakentning turar joylaridan topilgan suratlarda diniy obrazlardan tashqari qahramonlik va epik hikoyalar, jumladan, Rustam sikliga mansub sahnalar, ov va ziyofat manzaralari ham uchraydi [1; 4]. Bunday kompozitsiyalarning barchasini ezgulik va yovuzlik kurashining bevosita ifodasi deb talqin qilish mumkin emas. Har bir syujetning mazmuni tasviriy belgilar, kompozitsiyadagi o'рни va qiyosiy manbalar orqali alohida aniqlanishi kerak.

Diniy va madaniy aloqalar. So'g'diyona diniy hayoti bir yoqlama bo'lmagan. Panjakent materiallari mahalliy Eroniy diniy an'analar bilan bir qatorda turli hududlarning badiiy shakllari va syujetlari o'zlashtirilganini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar So'g'd san'atida hind, ellinistik va boshqa madaniy muhitlarga oid ayrim ikonografik o'xshashliklarni qayd etganlar [1; 4]. Biroq badiiy motivning o'xshashligi har doim ham diniy ta'limotning to'liq qabul qilinganini anglatmaydi. Shu bois "diniy sinkretizm" tushunchasi qo'llanganda, uning qaysi tasvir yoki dalilga nisbatan ishlatilayotgani aniq ko'rsatilishi lozim.

Xulosa. Panjakent devoriy suratlari ilk o'rta asrlar So'g'diyonasining diniy qarashlari, marosimlari va badiiy tafakkurini o'rganishda muhim tarixiy-madaniy manbadir. Nana va Veshparkar obrazlari, motam sahnasi hamda epik kompozitsiyalar So'g'd san'atining mahalliy an'analari va madaniyatlararo aloqalarini o'rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, ayrim tasvirlarning mazmuni bahsli bo'lgani sababli ularni talqin qilishda arxeologik kontekst, ikonografik belgilar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni birgalikda hisobga olish zarur. Keyingi tadqiqotlarda muayyan suratlar, ularning topilgan joyi va ilmiy talqinlari alohida qiyosiy tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Беленицкий А. М. Монументальное искусство Пенджикента. — М.: Искусство, 1973.
2. *Sogdiana. VI. Sogdian Art* // Encyclopaedia Iranica. URL:
3. Маршак Б. И. Согдийское серебро. Очерки по иконографии и художественной культуре. — М.: Наука, 1971.

4. Marshak B. I. *Legends, Tales, and Fables in the Art of Sogdiana*. — New York: Bibliotheca Persica Press, 2002.
5. Grenet F., Marshak B. I. *Le mythe de Nana dans l'art de la Sogdiane* // Arts Asiatiques. 1998. Vol. 53. PP. 5–18. URL:
6. Альбаум Л. И. Живопись Афрасиаба. — Т.: Фан, 1975.